# رۇبائىي شەكلى توغرىسىدا

زەمىر سەئدۇللازادە، ئەرافات ھەسەن مۇسابايېۋ

(بېشى ئۆتكەنكى سانىدا)

شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، تۈركىي رۇبائىيچىلىقىنىڭ مەيدانغا كېلىشى ۋە دەسلەپكى تەرەققىيات جەريانىدا بۇيۇك ئەزەربەيجان شائىرى قازى بۇرھانىددىننىڭ (1344~ 1398) رولى چوڭ بولدى. قازى بۇرھانىددىن ئەزەربەيجان شائىرلىرى ئىچىدە ئانا تىلدا ئىجادىيەت قىلغان تۇنجى كاتتا شائىر بولۇپ، ئۆلمەس ئەسەرلىرى بىلەن تۈركىي تىللىق ئاروۋزنىڭ تەرەققىياتىغا زور تۆھپىلەرنى قوشتى. قازى بۇرھانىددىن رۇبائىيچىلىقتىمۇ ئۆز تالانتىنى نامايان قىلىپ، رۇبائىينىڭ تۈركىي تىللىق ئەدەبىياتتىكى ئاساسىنى تىكلىدى. قازى بۇرھانىددىننىڭ بىزگىچە يېتىپ كەلگەن دىۋانىدا ئۇنىڭ 20 رۇبائىينىڭ بارلىقى① پىكرىمىزنىڭ دەللىلىدۇر. مىسال ئۈچۈن قازى بۇرھانىددىننىڭ:

شاد ئولۇر ئېسەم ۋەسلۇن ئىلە غەم ئولامى
بەن ئەرمەز ئېسەم نەسنە سىزە كەم ئولامى
سەد پارەۋۇ مەجرۇھ ئەدەر ئىدۇم جىگەرى
لەئلۇن ئىلە بىلسەم ئانا مەرھەم ئولامى②

مەفئۇلو مەفائىلو مەفائىلو فەئەل

—∨/∨ — —∨/∨ — —∨/∨ — —

رۇبائىيغا قارىساق، تۆت مىسراسىنىڭ بىراقلا «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەجبۇب» ۋەزنىدە يېزىلغانلىقىنى كۆرىمىز.

چاغاتاي ئەدەبىياتىنىڭ نەۋايىدىن بۇرۇنقى مەشھۇر نامايەندىلىرىدىن مەۋلانا لۇتفىينى ھېسابقا ئالمىغاندا، مەۋلانا سەككاكىي، مەۋلانا گەدايى ۋە مەۋلانا ئاتايى ئىجادىيەتلىرىدە رۇبائىي شەكلىنى ئۇچراتمايمىز. سەككاكىي دىۋانىدا 57 غەزەل بىلەن 13 قەسىدە③، گەدايى دىۋانىدا 229 غەزەل، ئىككى قەسىدە، بىر مۇستەزاد ۋە بەش تۇيۇق④، ئاتايى دىۋانىدا 260 غەزەللا بار⑤ بولۇپ، رۇبائىي يازغانلىقى ئېنىق ئەمەس. لېكىن بەزى تەتقىقاتچىلار ئاتايىنىڭ رۇبائىيمۇ يازغان بولۇشى مۇمكىنلىكىنى، لېكىن ئۇلارنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كېلەلمىگەنلىكىنى تەكىتلىشىدۇ⑥. ئەمما بۇنىڭغا ئېنىق پاكىت بولمىغانلىقى ئۈچۈن، بىز بۇ قاراشلارنى ھازىرچە قوبۇل قىلمايمىز. چاغاتاي ئەدەبىياتىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە، ئېنىقىنى ئېيتقاندا ئەلىشىر نەۋائىي ۋە زەھىرۇددىن بابۇر ئىجادىيىتىدىن ئاۋۋال ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدە رۇبائىي نەمۇنىلىرى ناھايىتى ئاز بولۇپ، بۇ ھال كۆپ قىسىم ئۇيغۇر شائىرلىرىنىڭ رۇبائىي يېزىشىغا پايدىلىق بولمىغان. پەقەت نەۋايىدىن بۇرۇن ئەڭ كاتتا دىۋان تۈزگەن ئابدۇرۇپھىم ھافىز خارەزمىي، ئەزەربەيجانىنىڭ تۇنجى ئۇلۇغ ئانا تىل شائىرى قازى بۇرھانىددىن ۋە بۇيۇك پارس-تاجىك شائىرلىرىغا تەگلىشەلەيدىغان مەۋلانا لۇتفىيلا پارس-تاجىك كلاسسىكلىرىغا تەقلىد قىلىپ، تۈركىي تىلدا دەسلەپ رۇبائىي يېزىشقان. ئۇنىڭ ئۇستىگە

---

① قازى بۇرھانىددىن: «دىۋانى قازى بۇرھانىددىن»، باكۇ: 2005-يىلى نەشرى.

② قازى بۇرھانىددىن: «دىۋانى قازى بۇرھانىددىن»، باكۇ: 2005-يىلى نەشرى، 671-بەت.

③ مەۋلانا سەككاكىي: «دىۋانى مەۋلانا سەككاكىي»، ئەنقەرە: 1999-يىلى نەشرى.

④ مەۋلانا گەدايى: «دىۋانى گەدايى»، بلۇمىڭتون: 1971-يىلى نەشرى؛ مەۋلانا گەدايى: «دىۋانى گەدايى»، تاشكەنت: 1973-يىلى نەشرى.

⑤ مەۋلانا شەيخزادە ئاتايى: «دىۋانى شەيخزادە ئاتايى»، تاشكەنت: 2008-يىلى نەشرى.

⑥ غەيرەتجان ئوسمان قاتارلىقلار تۈزگەن: «ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىيات تارىخى» (ئىككى قىسىملىق)، شىنجاڭ مائارىپ نەشرىياتى، 2002-يىلى نەشرى، 579-بەت.

غەزەللا يېزىش بەلكىم مەۋلانا ئاتايى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش بەزى بىر قىسىم تۈركىي تىللىق شائىرلارنىڭ ئىجادىيەتتىكى خاسلىقى بولۇشمۇ مۇمكىن. مەۋلانا سەككاكىينىڭ بىزگىچە تولۇقسىز دىۋانى يېتىپ كەلگەن بولۇپ، بەزى مەنبەلەر① ۋە شەيخ ئەھمەد تەرازىينىڭ «فۇنۇنۇل بەلاغە» ناملىق ئەسىرىدە سەككاكىي دىۋانىدا يوق بىر قىسىم شېئىرلار ئۇچرايدۇ. بۇلاردىن «فۇنۇنۇل بەلاغە»دە سەككاكىي نامىغا نىسبەت بېرىلگەن:

گۈل يۈزۈڭنى كۆرسە بۇلبۇل دەر چەمەن
كېچىپ ئۆز سەۋداسىدىن بولغاي چۇ مەن
لەبلەرىڭغە مەڭ تۇتار ئۆزنى ئەقىق
بىلمەسۇ بىھۇدە سۆزلەر ئول يەمەن②
فائىلاتون فائىلاتون فائىلون
— ∨ — / — — ∨ — / — — ∨ —

دېگەن بۇ شېئىر ئۆزىگە تەتقىقاتچىسى مەشھۇرە ھەسەنوغا تەرىپىدىن «رۇبائىي» دەپ ئاتالغان③. بۇ ھەقتە ئۇ: «سەككاكىينىڭ پەقەت غەزەل ۋە قەسىدە ژانىرلىرىدىلا ئىجاد قىلماستىن، بەلكى رۇبائىيلار ھەم يازغانلىقىدىن خەۋەردار بولدۇق، پەقەت بۇ رۇبائىي ۋەزنىدە ئەمەس، تۈيۇق ۋەزنىدە يېزىلغان. بۇنىڭدىن شۇنداق خۇلاسىگە كېلىش مۇمكىنكى، ئەلشىر نەۋائىيغا قەدەر تۈركىي تىللىق شېئىرىيەتتە رۇبائىي تۈيۇق ۋەزنىدە يېزىلغان. بۇ ئىككى ژانىرنىڭ بىرلا پەرقى قافىيەلىرىنىڭ تەجنىس ياكى ئەمەسلىكىدە ئوخشايدۇ»④ دەپ يازىدۇ. بۇ مەسىلىگە جاۋاب بېرىشتىن بۇرۇن تۈركىي تىللىق شېئىرىيەتتىكى تۈيۇق شەكلىنىڭ خاس ۋەزنىگە قاراپ باقايلى. ئەلشىر نەۋائىي بۇ ھەقتە «مىزانۇل ئەۋزان»دا: «بىرىسى تۈيۇغدۇركىم تەجنىس ئايتىلغاي ۋە ئىول ۋەزن رەمەلى مۇسەددەسى مەقسۇردۇر (ھەم مەھزۇف ـ نەقىلچىدىن)»⑤ دەپ يازىدۇ. نەۋائىي بۇ سۆزلىرىنى رۇبائىي ۋەزنىدىن ناھايىتى پەرقلىق ئېيتقان ھەم ئۆز رۇبائىيلىرىنىڭ بىرەر مىسراسىنمۇ بۇ ۋەزندە يېزىپ تاشلىمىغان. يۇقىرىدا نەۋائىيدىن بۇرۇنقى تۈركىي تىللىق شائىرلاردىن قازى بۇرھانەددىننىڭ رۇبائىيلىرىنىڭ ۋەزنىنى كۆرۈپ ئۆتكەنىدۇق، ئەمدى يەنە پاكىت سۈپىتىدە سەككاكىينىڭ زامانداشلىرىدىن مەۋلانا لۇتفي بىلەن ھافىز خارەزمي رۇبائىيلىرىنىڭ ۋەزنىلىرىگە قارايلى. لۇتفي دىۋانىغا كىرگۈزۈلگەن:

گەھ سەير⑥ ئۇچۇن ئول مەھى تابان چىقادۇر
قول سالىپ ئېتەك يىغىپ خىرامان چىقادۇر
چۇن جىلۋە قىلىپ كى⑦ ناگەھان باقسا قىيا
ھەر بىر باقىشىغا يۈز چۇچۇك جان چىقادۇر⑧

گەھ سەير ئۇچۇن ئول مەھى تابان چىقادۇر
مەفئۇلو مەفائىلو مەفائىلو فەئەل

① ئەلشىر نەۋائىي: «مەجالسۇن نەفايىس»؛ يەقىنىي: «ئوق ۋە يا»؛ سۆلايمانىيە كۈتۈپخانىسىدا 4757 رەقەم ئاستىدا ساقلىنىۋاتقان مەجمۇئەدە شەيخزادە ئەبدۇررەزاق باخشى تەرىپىدىن خاتىرىلەنگەن ئۇچ غەزەل مەۋجۇت.

② مەشھۇرە ھەسەنوغا: «سەككاكىي»، «شەرق يۇلتۇزى» ژۇرنىلى 2011 ـ يىللىق 6 ـ سان، 166 ـ بەت.

③ يۇقىرىقى بىلەن ئوخشاش.

④ يۇقىرىقى بىلەن ئوخشاش.

⑤ ئەلشىر نەۋائىي: «مىزانۇل ئەۋزان»، بەلخ: 1953 ـ يىل نەشرى، 78 ـ بەت.

⑥ بۇ سۆز تېكىستتە خاتا ھالدا «سەيران» قىلىپ ئېلىنغان. قارالسۇن: «دىۋانى لۇتفي»، ئىستانبۇل ئۇنىۋېرسىتېتى كۈتۈپخانىسىدا 5452 ـ نومۇر بىلەن ساقلىنىۋاتقان قولىيازما نۇسخا، 431b ـ بەت.

⑦ «گەھ» سۆزى بىلەن «كى» سۆزىنىڭ ئىملاسى چاغاتايچىدا ئوخشاش بولغانلىقتىن، بۇ سۆز تېكىستتە خاتا ھالدا «گەھ» دەپ ئوقۇلغان، ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن يۇقىرىقىدەك ئېلىندى.

⑧ لۇتفي: «دىۋانى لۇتفي»، ئەنقەرە: 1997 ـ يىلى نەشرى، 286 ـ بەت. بۇ رۇبائىينىڭ تاشكەنت نەشرىدە بىر قانچە تېكىستولوگىيەلىك خاتالىققا يول قويۇلغاندىن باشقا، يەنە ئاددىي تۆتلىكلەر دىۋاندا «رۇبائىي» دەپ ئاتالغان. قارالسۇن: لۇتفي: «سەنسەن سېۋەرىم»، تاشكەنت: 1987 ـ يىلى نەشرى؛ لۇتفي: «دىۋانى لۇتفي»، تاشكەنت: 2012 ـ يىلى نەشرى.


ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ـ ـ ∨ / ∨ ـ ـ ∨ / ∨ ـ ـ ∨ / ∨ ـ ـ
قول سالىپ ئېتەك يىغىپ خىرامان چىقادۇر
چۈن جىلۋە قىلىپ كى ناگەھان باقسا قىيا
ھەر بىر باقىشىغا يۈز چۈچۈك جان چىقادۇر
مەئۇلو مەفائىلون مەفائىلو فەئەل
ـ ـ ∨ / ∨ ـ ـ ∨ / ـ∨ ـ ∨ / ∨ ـ

بۇ تۆتلۈك رۇبائىي ۋەزىنلىرىدە يېزىلغان بولۇپ، بىرىنچى مىسراسى «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەجبۇب» ۋەزنىدە، قالغان مىسرالىرى «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەقبۇزى مەكفۇفى مەجبۇب» ۋەزنىدە پۈتۈلگەن. ئابدۇرۇيىم ھافىز خارەزمىي رۇبائىيلىرىدىن:

تاكىم لەبى لەئلى شەككەر ئەفشان بولدى
ئالەم سۆزى بىرلە شەككەرىستان① بولدى
گۈلزارغا نېچەكىم بولۇر بۇلبۇل زار
ئاشىق يۈزىنە ھەزار چەندان بولدى②

تاكىم لەبى لەئلى شەككەر ئەفشان بولدى
ئالەم سۆزى بىرلە شەككەرىستان بولدى
مەفئۇلو مەفائىلون مەفائىلون فەئ
ـ ـ ∨ / ∨ ـ ∨ / ـ ∨ ـ ـ / ـ
گۈلزارغا نېچەكىم بولۇر بۇلبۇل زار
مەفئۇلو مەفائىلون مەفائىلون فائ
~ / ـ ـ ـ ∨ / ـ ∨ ـ ∨ / ∨ ـ ـ
ئاشىق يۈزىنە ھەزار چەندان بولدى
مەفئۇلو مەفائىلون مەفائىلون فەئ
ـ / ـ ـ ـ ∨ / ـ ∨ ـ ∨ / ∨ ـ ـ

بۇلار رۇبائىيغا خاس بولغان ۋەزىنلەردە يېزىلغان. ئايانكى، رۇبائىي تۇركىي تىللىق شېئىرىيەتتە نەۋائىيدىن بۇرۇنمۇ ئۆزىگە خاس ۋەزىنىدە يېزىلغان. شۇڭا مەشھۇرە ھەسەنوۋائىنىڭ رۇبائىيغا باغلىق يۇقىرىقى پىكىرلىرىنى قەتئىي رەت قىلىمىز.

ئېيتىش كېرەككى، تۇركىي تىللىق رۇبائىيچىلىقتا، تېخىمۇ ئېنىقىنى ئېيتقاندا ئۇيغۇر رۇبائىيچىلىقىدا ھەزرىتى مىر ئەلىشىر نەۋائىينىڭ ئورنى ھەقىقەتەنمۇ بەك يۇيۇكتۇر. ئەلىشىر نەۋائىي چاغاتاي تىلىدا 400 دىن ئارتۇق رۇبائىي يارىتىپ، بۇ شەكىلنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى ئورنىنى رەسمىي تىكلىدى، ھەم ئۆزىدىن كېيىنكى تۇركىي تىللىق شائىرلارغا يۇيۇك بىر مەكتەپ قالدۇردى. نەۋائىي رۇبائىيلىرىنىڭ ئاساسىي قىسمى ئۇنىڭ «غەرايىبۇس سىغەر» دىۋانى بىلەن «نەزمۇل جەۋاھىر» ناملىق ئەسىرىدىن ئورۇن ئالغان بولۇپ، مەيلى مەزمۇن جەھەتتىن ياكى شەكىل، بەدىئىيلىك جەھەتتىن بولسۇن ئۇيغۇر رۇبائىيچىلىقىنىڭ ئەڭ يۇقىرى سەۋىيەسىگە ۋەكىللىك قىلغان. نەۋائىي ئىجادىيىتىدە 24 رۇبائىي ۋەزىنىدىن 15ى قوللىنىلغان بولۇپ، «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەجبۇب»، «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەقبۇزى مەكفۇفى مەجبۇب»، «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى ئەھتەم»، «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەقبۇزى مەكفۇفى ئەھتەم»، «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەقبۇزى سالىمى ئەبتەر»، «ھەزەجى

① يۇقىرىقى مىسرادىكى «شەككەر» سۆزى بىلەن بۇ سۆز دىۋاننىڭ تاشكەنت نەشرىدە خاتا ھالدا «شەكەر»، «شەكەرىستان» ئوقۇلغان.

② ئەبدۇرەھىم ھافىز خارەزمىي: «خارەزملىك ھافىزنىڭ دىۋانى»، ئەنقەرە: 1998 ـ يىلى نەشرى، 774 ـ بەت؛ ئەبدۇرەھىم ھافىز خارەزمىي: «دىۋانى ھافىز خارەزمىي» 2 ـ كىتاب، تاشكەنت: 1981 ـ يىلى نەشرى، 298 ـ بەت.

مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى سالىمى ئەبتەر» ، «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى سالىمى ئەزەل» ۋە «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەقبۇزى سالىمى ئەزەل» قاتارلىق سەككىز ۋەزىن ئەڭ كۆپ قوللىنىلغان. نەۋائىينىڭ رۇبائىيدىكى ماھارىتىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن «غەرايىبۇس سغەر» ۋە «نەزمۇل جەۋاھىر»دىن بىر قانچە رۇبائىي كۆرۈپ ئۆتسەك ئارتۇقلۇق قىلماس. مىسال:

«غەرايىبۇس سغەر»دىن:

غۇربەتتە غەرىب شادمان بولماس ئېمىش
ئەل ئاڭا شەپقۇ مېھربان بولماس ئېمىش
ئالتۇن قەپەس ئىچرە گەر قىزىل گۈل بۇتسە
بۇلبۇلغا تىكەندەك ئاشيان بولماس ئېمىش①

رۇبائىيىنى ئايرىساق،

غۇربەتتە غەرىب شادمان بولماس ئېمىش
ئەل ئاڭا شەپقۇ مېھربان بولماس ئېمىش
مەفئۇلو مەفائىلون مەفائىلو فەئەل
– ∨ / ∨ – – ∨ / – ∨ – ∨ / ∨ – –
ئالتۇن قەپەس ئىچرە گەر قىزىل گۈل بۇتسە
مەفئۇلو مەفائىلون مەفائىلون فەئ
– / – – – ∨ / – ∨ – ∨ / ∨ – –
بۇلبۇلغا تىكەندەك ئاشيان بولماس ئېمىش
مەفئۇلو مەفائىلون مەفائىلو فەئەل
– – ∨ / ∨ – ∨ / – ∨ – – ∨ / ∨ –

يەنە:

زاھىد ساڭا ھۇر ماڭا جانانە كېرەك
جەننەت ساڭا بولسۇن ماڭا مەيخانە كېرەك
مەيخانە ئارا ساقىيۇ پەيمانە كېرەك
پەيمانە نېچە بولسا تولا يانە كېرەك②

نى ئايرىساق،

زاھىد ساڭا ھۇر ماڭا جانانە كېرەك
مەفئۇلو مەفائىلون مەفائىلو فەئەل
– – ∨ / ∨ – ∨ / – ∨ – – ∨ / ∨ –
جەننەت ساڭا بولسۇن ماڭا مەيخانە كېرەك
مەيخانە ئارا ساقىيۇ پەيمانە كېرەك
پەيمانە نېچە بولسا تولا يانە كېرەك
مەفئۇلو مەفائىلو مەفائىلو فەئەل
– – ∨ / ∨ – – ∨ / ∨ – – ∨ / ∨ –

«نەزمۇل جەۋاھىر»دىن:

فەرزەند ئاتا قۇللۇغىن چۇ ئادەت قىلغاي
ئول ئادەت ئىلە كەسبى سەئادەت قىلغاي

① ئەلشىر نەۋائىي: «غەرايىبۇس سغەر» ، مىللەتلەر نەشرىياتى، 2011 ـ يىلى نەشرى، 1040 ـ بەت.
② يۇقىرىقى ئەسەر، 1048 ـ بەت.


ئۆلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ھەر كىمكى ئاتاغا كۆپ رىئايەت قىلغاي
ئوغلىدىن ئاڭا بۇ ئىش سىرايەت قىلغاي①

رۇبائىيىنى ئايرىساق،

فەرزەند ئاتا قۇللۇغىن چۇ ئادەت قىلغاي
مەفئۇلو مەفائىلون مەفائىلون فەئ
— — ∨ / ∨ — ∨ — ∨ / ∨ — — — / —
ئول ئادەت ئىلە كەسبى سەئادەت قىلغاي
مەفئۇلو مەفائىلو مەفائىلون فەئ
— — ∨ / ∨ — — ∨ / ∨ — — — / —
ھەر كىمكى ئاتاغا كۆپ رىئايەت قىلغاي
ئوغلىدىن ئاڭا بۇ ئىش سىرايەت قىلغاي
مەفئۇلو مەفائىلون مەفائىلون فەئ
— — ∨ / ∨ — ∨ — ∨ / ∨ — — / —

يەنە:

ھەركىمكى ھەببىكۇ ئولسا ئەۋرۇل باشىغا
مەھۇ ئول يۈزىغە جاننى فىدا قىل قاشىغا
تاش ئۇرسا رەۋانىكنى تۇفەيل ئەت باشىغا
تەجدىدى مۇھەببەت ئاڭلا بارماق قاشىغا②

نى ئايرىساق،

ھەركىمكى ھەببىكۇ ئولسا ئەۋرۇل باشىغا
مەفئۇلو مەفائىلون مەفائىلو فەئەل
— — ∨ / ∨ — ∨ — — ∨ / — ∨ — ∨ / ∨ —
مەھۇ ئول يۈزىغە جاننى فىدا قىل قاشىغا
تاش ئۇرسا رەۋانىكنى تۇفەيل ئەت باشىغا
مەفئۇلو مەفائىلو مەفائىلو فەئەل
— — ∨ / ∨ — — ∨ / ∨ — — ∨ / ∨ —
تەجدىدى مۇھەببەت ئاڭلا بارماق قاشىغا
مەفئۇلو مەفائىلون مەفائىلو فەئەل
— — ∨ / ∨ — ∨ — — ∨ / — ∨ — ∨ / ∨ —

بۇ رۇبائىينىڭ ئىككى خىل ۋەزىندە، يەنى بىرىنچى، تۆتىنچى مىسرالىرىنىڭ «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەقبۇزى مەكفۇفى مەجبۇب» ۋەزىندە، ئىككىنچى، ئۈچىنچى مىسرالىرىنىڭ «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەجبۇب» ۋەزىندە يېزىلغانلىقىنى كۆرىمىز.

15 ـ ئەسىر ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنى ئۆز رۇبائىيىلىرى بىلەن بېيىتقان شائىرلاردىن سۇلتان ھۈسەين بايقارا(1438 ـ 1506) بىلەن سۇلتان مەسئۇد مىرزىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدۇ. ھۈسەين بايقارانىڭ بىزگىچە يېتىپ كەلگەن دىۋانىدا ئۇنىڭ تۆت رۇبائىيىسى بار بولۇپ، ھەممىسى رۇبائىي ۋەزىنلىرىدە يېزىلغانلىقى بىلەن ئەھمىيەتكە ئىگىدۇر. پاكىت سۈپىتىدە ھۈسەينىي رۇبائىيىلىرىدىن بىرنى كۆرەيلى:

كۆرسەتمە چەمەندە سەرۇ يولداش ماڭا
كىم كۆرگەنىدىن كۆزدىن ئاقار ياش ماڭا
ئىندۇرسە نە بولدى ھەر نەفەس باش ماڭا

① ئەلشىر نەۋائىي: «نەزمۇل جەۋاھىر»، تاشكەنت: 1999 ـ يىلى نەشرى، 151 ـ بەت.
② يۇقىرىقى ئەسەر، 153 ـ بەت.

ئول سەرۋى رەۋان كى بولدى بويداش ماڭا①

ئەمدى بۇنى ۋەزىنلەرگە ئايرىساق:

كۆرسەتمە چەمەندە سەرۇ يولداش ماڭا
كىم كۆرگەنىدىن كۆزدىن ئاقار ياش ماڭا
مەفئۇلو مەفائىلو مەفائىلون فەئ
— / — — — ∨ / ∨ — — ∨ / ∨ — —

ئىندۇرسە نە بولدى ھەر نەفەس باش ماڭا
ئول سەرۋى رەۋان كى بولدى بويداش ماڭا
مەفئۇلو مەفائىلون مەفائىلون فەئ
— / — — — ∨ / — ∨ — ∨ / ∨ — —

بىرىنچى، ئىككىنچى مىسرالىرىنىڭ «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى سالىمى ئەبتەر» ۋەزنىدە، ئۈچىنچى، تۆتىنچى مىسرالىرىنىڭ «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەقبۇزى سالىمى ئەبتەر» ۋەزنىدە يېزىلغانلىقىنى كۆرىمىز. شۇنىمۇ ئەسكەرتىش كېرەككى، ھۇسەينىنىڭ دىۋانىدا مەۋجۇد بولغان تۆت رۇبائىيدا رۇبائىي ۋەزنىلىرىدىن يۇقىرىقى ئىككىسلا ئىشلىتىلگەن.

تۇركىي شېئىرلىرىدا «شاھىي» تەخەللۇسىنى قوللانغان، تېمۇرىيلەر نەسلىدىن بولغان سۇلتان مەسئۇد مىرزا (1507 ـ يىلى ئۆزبېكلەر تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن) نىڭ رۇبائىي ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللانغانلىقى ۋە ئۇنىڭ 37 رۇبائىيسى كىرگۈزۈلگەن دىۋانىنىڭ بارلىقى توغرىسىدا چاغاتايشۇناس ئالىم يانۇش ئېكمان مەلۇمات بېرىدۇ②. تۆۋەندە سۇلتان مەسئۇد مىرزىنىڭ رۇبائىيلىرىدىن بىرنى كۆرۈپ باقايلى:

ئەي بادى سەبا ئەگەر ھەۋا ئەيلەگەسەن
ئول ساڭا بارۇرنى مۇددەئا ئەيلەگەسەن
يار ئاللىدا يەر ئۆپۈپ دۇئا ئەيلەگەسەن
ھالىمنى نىياز ئىلە ئەدا ئەيلەگەسەن③
مەفئۇلو مەفائىلون مەفائىلو فەئەل
— ∨ / ∨ — — ∨ / — ∨ — ∨ / ∨ — —

رۇبائىيغا قارايدىغان بولساق ھەممە مىسرالىرىنىڭ «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەقبۇزى مەكفۇفى مەجبۇب» دىن ئىبارەت بىرلا ۋەزنىدە يېزىلغانلىقىنى كۆرىمىز.

ئۇيغۇر رۇبائىيچىلىقىدا ئەلشىر نەۋائىيدىن كېيىنكى يەنە بىر بۈيۈك نامايەندە غازى زەھىرۇددىن مۇھەممەد بابۇردۇر. بابۇرنىڭ بىزگىچە يېتىپ كەلگەن دىۋانىدا 200دىن ئارتۇق رۇبائىي بار بولۇپ، ھەممىسى رۇبائىي ۋەزنىگە ئەمەل قىلغان ئاساستا، ناھايىتى يۇقىرى سەۋىيە بىلەن يېزىلغان. بابۇر رۇبائىيلىرىدا «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەجبۇب»، «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەقبۇزى مەكفۇفى مەجبۇب»، «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەقبۇزى سالىمى ئەبتەر» ۋە «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى سالىمى ئەبتەر» دىن ئىبارەت تۆت ۋەزىن ناھايىتى كەڭ ئىشلىتىلگەن. مىسال ئۈچۈن بابۇر رۇبائىيلىرىدىن بىر ـ ئىككىنى كۆرۈپ ئۆتىمىز:

دەۋران مېنى ئۆتكەردى سەرۇ ساماندىن
ئايىردى مېنى بىر يولى خانۇماندىن
گەھ باشىما تاج گەھ بەلايى تەئنە
نېلەر كى باشىمغا كەلمەدى دەۋراندىن④

رۇبائىيىنى ئايرىساق،

① ھۇسەين بايقارا: «دىۋانى ھۇسەين بايقارا»، ئەنقەرە: 2010 ـ يىلى نەشرى، 213 ـ بەت.
② يانۇش ئېكمان: «خارەزم، قىپچاق ۋە چاغاتاي تۈركچىسى ھەققىدە تەتقىقاتلار»، ئەنقەرە: 2003 ـ يىلى نەشرى، 287 ـ بەت.
③ يۇقىرىقى ئەسەر، 309 ـ بەت.
④ زەھىرۇددىن مۇھەممەد بابۇر: «دىۋانى بابۇر»، ئەنقەرە: 1995 ـ يىلى نەشرى، 242 ـ بەت.


ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

دەۋران مېنى ئۆتكەردى سەرۇ ساماندىن
ئايىردى مېنى بىر يولى خانۇماندىن
مەفئۇلو مەفائىلو مەفائىلون فەۋ
ـ ـ ∨ / ∨ ـ ـ ∨ / ∨ ـ ـ ـ ـ / ـ
گەھ باشىما تاج گەھ بەلايى تەئنە
نېلەر كى باشىمغا كەلمەدى دەۋراندىن
مەفئۇلو مەفائىلون مەفائىلون فەۋ
ـ ـ ∨ / ∨ ـ ∨ ـ ∨ / ∨ ـ ـ / ـ ـ ـ ـ

يەنە:

ئاۋارەلىغ ئاسرۇ خانۇماندىن ياخشى
بىر گۈشە ماڭا ئىككى جەھاندىن ياخشى
ئاۋارە بولۇرنى ياخشى ئەرمەس دېمەگىل
بولسام ئەگەر ئاۋارە نە ئاندىن ياخشى①

رۇبائىيغا قارايدىغان بولساق،

ئاۋارەلىغ ئاسرۇ خانۇماندىن ياخشى
مەفئۇلو مەفائىلون مەفائىلون فەۋ
ـ ـ ∨ / ∨ ـ ∨ ـ ∨ / ∨ ـ ـ ـ ـ / ـ
بىر گۈشە ماڭا ئىككى جەھاندىن ياخشى
مەفئۇلو مەفائىلو مەفائىلون فەۋ
ـ ـ ∨ / ∨ ـ ـ ∨ / ∨ ـ ـ ـ ـ / ـ
ئاۋارە بولۇرنى ياخشى ئەرمەس دېمەگىل
مەفئۇلو مەفائىلون مەفائىلون فەئەل
ـ ـ ∨ / ∨ ـ ∨ ـ ∨ / ـ ـ ∨ / ∨ ـ
بولسام ئەگەر ئاۋارە نە ئاندىن ياخشى
مەفئۇلو مەفائىلو مەفائىلون فەۋ
ـ ـ ∨ / ∨ ـ ـ ∨ / ∨ ـ ـ ـ ـ / ـ

بۇلارنىڭ ئەخرەب تارمىقىنىڭ ئۇچ ۋەزنىدە يېزىلغانلىقىنى، يەنى بىرىنچى رۇبائىينىڭ بىرىنچى ۋە ئىككىنچى مىسرالىرىنىڭ «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى سالىمى ئەبتەر»، ئۇچىنچى، تۆتىنچى مىسرالىرىنىڭ «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەقبۇزى سالىمى ئەبتەر» ۋەزنىدە يېزىلغانلىقىنى، ئىككىنچى رۇبائىينىڭ بىرىنچى مىسراسىنىڭ «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەقبۇزى سالىمى ئەبتەر» ۋەزنىدە، ئىككىنچى ۋە تۆتىنچى مىسرالىرىنىڭ «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى سالىمى ئەبتەر» ۋەزنىدە، ئۈچىنچى مىسراسىنىڭ بولسا «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەقبۇزى مەكفۇفى مەجبۇب» ۋەزنىدە يېزىلغانلىقىنى كۆرىمىز. بابۇر دىۋانىدا دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك يەنە بىر نۇقتا تۆتلۈك نامىدا بېرىلگەن شېئىرلاردۇر. بۇ تۆتلۈكلەر ئاروزنىڭ رۇبائىي ۋەزنىدىن باشقا ۋەزنىلىرىدە يېزىلغانلىقى ئۈچۈن، بابۇر بۇلارنى رۇبائىي ئاتىمىغان. مىسال ئۈچۈن شۇ تۆتلۈكلەردىن بىر-ئىككىنى كۆرەيلى:

خىيال ئەتسەم ئول بەلنى ھال ئېلتەدۇر
مېنى بېلى ساڑى خىيال ئېلتەدۇر
قەدىنىڭ خىيالىن كۆز ئاسراپ مەگەر
كۆڭۈل رەۋزەسىغە نىھال ئېلتەدۇر②

① زەھىرۇددىن مۇھەممەد بابۇر: «دىۋانى بابۇر»، ئەنقەرە: 1995 ـ يىلى نەشرى، 216 ـ بەت.
② يۇقىرىقى ئەسەر، 312 ـ بەت.

فەئۇلون فەئۇلون فەئۇلون فەئەل
ـ∨ / ـ ـ ∨ / ـ ـ ∨ / ـ ـ∨

يەنە:

ئەي خۇش ئولكىم قىلسا غەمدىن كۆڭلىنى ئاگاھ ئىشق
ئەيلەسە بىغەملىغىنىڭ قىسسەسىن كۇتاھ ئىشق
ۋەھ نې كۇن بولغايكى قاۋلاپ ئەقلۇ دانىش خەيلىنى
بولسا جان بىرلە كۆڭۇلنىڭ كىشۋەرىدە شاھ ئىشق①
فائىلاتون فائىلاتون فائىلاتون فائىلان
~ ∨ ـ / ـ ـ ∨ ـ / ـ ـ ∨ ـ / ـ ـ ∨ ـ

مانا يۇقىرىقىلار بابۇرنىڭ دىۋانىدا تۆتىلىك نامىدا ئورۇن ئالغان بولۇپ، بىرىنچىسى «مۇتەقارىبى مۇسەممەنى مەھزۇف» ، ئىككىنچىسى «رەمەلى مۇسەممەنى مەقسۇر» ۋەزنىدە يېزىلغان، رۇبائىي بولۇش شەرتىدىن پەقەت ۋەزىن شەرتىنىلا ئورۇندىمىغان. بۇنىڭدىن رۇبائىي بولۇشتا مەزمۇندىنمۇ بەكرەك ۋەزىننىڭ ئىنتايىن مۇھىم ئىكەنلىكىنى ھېس قىلماي تۇرالمايمىز.

ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدە ئەلشىر نەۋائىي ۋە زەھىرۇددىن مۇھەممەد بابۇر رۇبائىيلىرىدىن كېيىن مۇھەممەد سىددىق زەللىي(1676-1756) بىلەن مۇھەممەد ئەمىن گۇمنامىنىڭ رۇبائىيلىرى بىر قەدەر مەشھۇرراقتۇر. كېشىنى ئويلاندۇرىدىغىنى، 1985-يىلى نەشر قىلىنغان «دىۋانى زەللىي»دە رۇبائىيدىن باشقا يەنە ئون نەچچە تۆتلىك بولۇپ، ھەممىسى رۇبائىي نامىغا نىسبەت بېرىلگەن②. بۇ ھال زەللىي دىۋانىنىڭ نەشرىدە پايدىلىنىلمىغان بەزى قولىيازمىلىرىدىمۇ ھەم شۇنداق③. لېكىن زەللىينىڭ زامانداشى مۇھەممەد ئەمىن گۇمنامىنىڭ دىۋانىدا بۇنداق ئەھۋال ئۇچرىمايدۇ، ھەم گۇمنام رۇبائىيلىرىنىڭ ھەممىسى رۇبائىي ۋەزنىدە يېزىلغان④. بۇنىڭغا ئاساسەن، 17-18-ئەسىرلەر ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدىمۇ رۇبائىيغا بولغان تەلەپنىڭ ئۆزگەرمىگەنلىكىنى ئېيتالايمىز. زەللىي دىۋانىدىكى غەلىتىلىك بولسا، بىرنىڭچە، دىۋان كۆچۈرگۈچى كاتىبلارنىڭ سەۋىيەلىرى ھەرخىل بولغانلىقتىن، بەزى ژانىرلارغا پىشىشق بولمىغان كاتىبلار تەرىپىدىن تۆت مىسرالىق بارلىق شېئىرلار بىر يەرگە جەملىنىپ، «رۇبائىي» دەپ ناملانغان بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا ئېيتىشقا بولىدۇكى، زەللىي بىلەن گۇمنامۇ ئۆز رۇبائىيلىرىنى يۇقىرىقى ۋەزىنلەردىن چىقىرىۋەتمىگەن. مەسىلەن زەللىينىڭ:

ئەي جۇملە جەھان ۋۇجۇدى سەندىن پەيدا
ئاتەشكەدەنىڭكى دۇدى سەندىن پەيدا
ئاساری ئۇلۇغلۇقۇڭ بەلې زاھىر ئۇچۇن
كۆڭ گۇنبەزىنىڭ كەبۇدى سەندىن پەيدا⑤

رۇبائىيىغا قارىساق،

ئەي جۇملە جەھان ۋۇجۇدى سەندىن پەيدا
ئاتەشكەدەنىڭكى دۇدى سەندىن پەيدا
مەفئۇلو مەفائىلون مەفائىلون فەئ
ـ / ـ ـ ـ ∨ / ـ ∨ ـ ∨ / ∨ ـ ـ
ئاساری ئۇلۇغلۇقۇڭ بەلې زاھىر ئۇچۇن

① زەھىرۇددىن مۇھەممەد بابۇر: «دىۋانى بابۇر» ، ئەنقەرە: 1995-يىلى نەشرى، 312-بەت.
② مۇھەممەد سىددىق زەللىي: «دىۋانى زەللىي» ، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1985-يىلى نەشرى.
③ مۇھەممەد سىددىق زەللىي: «دىۋانى زەللىي» ، قەشقەر ۋىلايەتلىك مۇزىيىدا 0167 رەقەم ئاستىدا ساقلىنىۋاتقان، مىلادىيە 1857-يىلى كۆچۈرۈلگەن قولىيازما نۇسخا.
④ مۇھەممەد ئەمىن گۇمنام: «دىۋانى گۇمنام» ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2004-يىلى نەشرى؛ ئەسقەر ھۇسەيىن: «گۇمنامىنىڭ يېڭىدىن تېپىلغان غەزەللىرى» ، «بۇلاق» ژۇرنىلى 1995-يىللىق 2-سان.
⑤ مۇھەممەد سىددىق زەللىي: «دىۋانى زەللىي» ، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1985-يىلى نەشرى، 369-بەت.


ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

مەفئۇلو مەفائىلون مەفائىلو فەئەل
ـ ـ ∨ / ∨ ـ ∨ ـ ـ∨ / ـ ∨ ـ ∨ / ∨ ـ
كۆك گۈنبەزىنىڭ كەبۇدى سەندىن پەيدا
مەفئۇلو مەفائىلون مەفائىلون فەئ
ـ ـ ∨ / ∨ ـ ∨ ـ ∨ / ∨ ـ ـ ـ / ـ

رۇبائىيىنىڭ بىرىنچى، ئىككىنچى ۋە تۆتىنچى مىسرالىرى «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەقبۇزى سالىمى ئەبتەر» ۋەزنىدە، ئۈچىنچى مىسراسى «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەقبۇزى مەكفۇفى مەجبۇب» ۋەزنىدە يېزىلغان. ئەمدى گۈمنامغا قارايدىغان بولساق، ئۇنىڭ:

گۈمنام يۈگۈر كۆزى خۇماردىم ئۆتتى
ھەر يان ئېگىلىپ جىلۋەدە يارىم ئۆتتى
نې غەفلەت ئېرۇر سەندە كۆرۈپ خۇب تۈيۈپ ئال
جانىم كەتتى سەبرۇ قەرارىم ئۆتتى①

گۈمنام يۈگۈر كۆزى خۇماردىم ئۆتتى
مەفئۇلو مەفائىلون مەفائىلون فەئ
ـ ـ ∨ / ∨ ـ ∨ ـ ∨ / ∨ ـ ـ ـ / ـ
ھەر يان ئېگىلىپ جىلۋەدە يارىم ئۆتتى
مەفئۇلو مەفائىلو مەفائىلون فەئ
ـ ـ ∨ / ∨ ـ ـ ∨ / ∨ ـ ـ ـ / ـ
نې غەفلەت ئېرۇر سەندە كۆرۈپ خۇب تۈيۈپ ئال
مەفئۇلو مەفائىلو مەفائىلو فەئەل
ـ ـ ∨ / ∨ ـ ـ∨ / ∨ ـ ـ∨ / ∨ ـ
جانىم كەتتى سەبرۇ قەرارىم ئۆتتى
مەفئۇلون مەفئۇلو مەفائىلون فەئ
ـ ـ ـ / ـ ـ ـ ∨ / ∨ ـ ـ ـ / ـ

رۇبائىيىنىڭ تۆت مىسراسىنىڭ تۆت خىل ۋەزنىدە يېزىلغانلىقىنى كۆرىمىز. يەنە بىرىنچى مىسراسىنىڭ «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەقبۇزى سالىمى ئەبتەر» ۋەزنىدە، ئىككىنچى مىسراسى «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى سالىمى ئەبتەر» ۋەزنىدە، ئۈچىنچى مىسراسى «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەجبۇب» ۋەزنىدە، تۆتىنچى مىسراسىنىڭ بولسا ئەخرەم تارمىقىدا، يەنى «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەمى ئەخرەبى سالىمى ئەبتەر» ۋەزنىدە يېزىلغانلىقىنى بىلىمىز. ئېيتىش كېرەككى، بىر رۇبائىينى تۆت خىل ۋەزنىدە يېزىش ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدىلا ئەمەس، بەلكى پۈتكۈل تۈركىي تىللىق شېئىرىيەتتە كەم ئۇچرايدىغان ئەھۋال ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭدىن شائىر گۈمنامنىڭ بەدىئىي ماھارىتىنىڭ خېلىلا يۇقىرى سەۋىيەدە ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىش قىيىن ئەمەس. ئايانكى، رۇبائىي ئۇيغۇر كىلاسسىكلىرى ئىجادىدىمۇ ھەزەج بەھرىنىڭ يەنىلا شۇ 24 خىل ۋەزنىدە يېزىلغان. لېكىن بۈگۈنكى ئۇيغۇر ئەدەبىياتشۇناسلىقىدا رۇبائىي توغرىسىدىكى يۇقىرىقى مەسىلىلەر تېخىچە ئايدىڭ بولغىنى يوق. مەسىلەن، مولالا سابىر بىننى ئەبدۇلقادىر ناقىسنىڭ 1995 ـ يىلى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «دىۋانى ناقىس»نىڭ رۇبائىي نامىدا:

ئەمان ئىستەسەڭ سۆزنى ئاز ئەيلەگىل
لەبنىڭنى تىكىپ قىشنى ياز ئەيلەگىل
دىلىمغا دېسەڭ يەتمەسۇن گەردى رەنج
نىيەتنى تۈزۈپ دىلنى ساز ئەيلەگىل

① مۇھەممەد ئەمىن گۈمنام: «دىۋانى گۈمنام»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2004 ـ يىلى نەشرى، 222 ـ بەت.

فەئۇلون فەئۇلون فەئۇلون فەئەل
ـ∨ / ـ ـ ∨ / ـ ـ ∨ / ـ ـ∨

ۋە:

خىرەددىن ئەمەس ئەلگە بولماق ياماڭ
مۇڭاسانى تۈت ئىستەسەڭ گەر ئەمان
ھەۋادىسكى مەخلۇق ئىبرۇر گەرچە ئول
ئۆزۈڭ خاھلاماي كەلتۈرەلمەس زەمان①
فەئۇلون فەئۇلون فەئۇلون فەئۇل
~ ∨ / ـ ـ ∨ / ـ ـ ∨ / ـ ـ∨

يۇقىرىقىدەك ئىككى تۆتلۈك كىرگۈزۈلۈپ قالغان. مىسالدىن كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، بۇ ئىككى تۆتلۈك ھەزەج بەھرىنىڭ رۇبائىي ۋەزنىلىرىدە يېزىلماستىن، بەلكى «شاھنامە» ۋە «قۇتادغۇبىلىك»نىڭ ۋەزنى بولغان مۇتەقارىب بەھرىدە يېزىلغان. بۇ يەردە بىر نۇقتىنى ئالاھىدە ئەسكەرتىش كېرەككى، رۇبائىي مىسرالىرىنىڭ ئالدىنقى ئىككى بوغۇمى ھەرگىز قىسقا ئوقۇلمايدۇ، يەنى «ئەمان»، «خىرەد» دېگەندەك سۆزلەر مىسرا بېشىدا قەتئىي كەلمەيدۇ. لېكىن بۇ ئىككى تۆتلۈكتە بۇ پىرىنسىپ بۇزۇۋېتىلگەنلىكىگە قارىماي، دىۋانىدا بۇلار رۇبائىي نامىدا بېرىلگەن. ناقىس دىۋانىدا ئۈچ پارچە تۆتلۈك بار بولۇپ، يۇقىرىقى ئىككىسىدىن سىرت بىر تۆتلۈك ھەزەج بەھرىنىڭ رۇبائىي ۋەزنىلىرىدە يېزىلغان. قېنى بىرلىكتە شۇ تۆتلۈككە قارايلى:

ئول خالىقى ئەفلاكغا يۈز ھەمدۇ سەنا
كىم بەردى قۇياش جىرمىغە ھەر كۈندە زىيا
خەلق ئەتتى مەلەك بىرلە بەشەر قۇدرەتىدىن
يوق كىمسەگە ھەدكىم دېگەي ئول چۇنۇ چەرا②
مەفئۇلو مەفائىلو مەفائىلو فەئەل
ـ ∨ / ∨ ـ ـ∨ / ∨ ـ ـ ∨ / ∨ ـ ـ

كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى، ناقىسنىڭ بۇ تۆتلۈكىنىڭ ھەممە مىسرالىرى رۇبائىي ۋەزنىلىرىدىن «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى مەجبۇب» ۋەزنىدە يېزىلغان. شۇنىڭغا قارىغاندا ناقىسمۇ رۇبائىينى ۋەزنىگە ئەمەل قىلغان ئاساستا يازغان. ئەپسۇسلىنارلىقى ئۇنىڭ بىرگىچە پەقەت شۇ بىرلا پارچە رۇبائىيسى يېتىپ كەلگەن.

بۈگۈنكى ئەدەبىياتشۇناسلىقىمىزدا يەنە ئۆمەر ھەييام رۇبائىيلىرى بىلەن «قۇتادغۇبىلىك»تىكى «رۇبائىي»لارنى سېلىشتۇرۇپ تەتقىق قىلىش ئەھۋالى مەۋجۇت. ئەسلى پارس ـ تاجىك تىلىدا ھەزەج بەھرىنىڭ رۇبائىي ۋەزنىلىرىدە يېزىلغان ھەييام رۇبائىيلىرىنىڭ ئۇيغۇر تىلىغا بارماق ۋەزنىدە تەرجىمە قىلىنغان نۇسخىسى بىلەن ئەسلى ئۇيغۇر تىلىدا مۇتەقارىب بەھرىدە يېزىلغان «قۇتادغۇبىلىك»تىكى تۆتلۈكلەرنى رۇبائىي نۇقتىسىدىن سېلىشتۇرۇشنىڭ ئۆزى بىر كۇلكىلىك ئىش ئىدى. لېكىن بىزدە «قۇتادغۇبىلىك»تىكى «رۇبائىيلار»دىن تۇرۇلگەن كىتاب③ چىققانىنى ئاز دەپ، كىتابنىڭ مۇقەددىمىسىدە ئۆمەر ھەييام بىلەن يۇسۇپ خاس ھاجىپنىڭ رۇبائىي ماھارەتلىرى سېلىشتۇرۇلدى. بىزنىڭچە، ئىلىم تەرەققىي قىلىپ 21 ـ ئەسىرگە كەلگەن بۈگۈنكى كۇندىمۇ بىز «‹قۇتادغۇبىلىك› تىكى رۇبائىيلار ۋە ئۆمەر ھەييام رۇبائىيلىرى توغرىسىدا»④ دېگەندەك ماقالىلەرنى يېزىپ يۈرسەك بولماس؟!

ئەمدى ئۇيغۇر بۈگۈنكى زامان شېئىرىيىتىگە قارايدىغان بولساق، ئاتاقلىق شائىر ئەھمەد زىيائىينىڭ ھەزەج بەھرىنىڭ رۇبائىي ۋەزنىلىرىدە رۇبائىي يازغانلىقىنى كۆرىمىز. ئەھمەد زىيائىي رۇبائىيلىرىدا رۇبائىي ۋەزنىلىرىدىن

① موللا سابىر بىننى ئەبدۇلقادىر ناقىس: «دىۋانى ناقىس»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1995 ـ يىلى نەشرى، 194 ـ بەت.
② يۇقىرىقى بىلەن ئوخشاش.
③ ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر، ئىسمايىل تۆمۈر: «‹قۇتادغۇ بىلىك› تىكى رۇبائىيلار»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1999 ـ يىلى نەشرى.
④ رەناگۈل ئابدۇللا: «‹قۇتادغۇ بىلىك› تىكى رۇبائىيلار ۋە ئۆمەر ھەييام رۇبائىيلىرى توغرىسىدا»، «بۇلاق» ژۇرنىلى 2011 ـ يىللىق 3 ـ سان، 46 ـ بەت.


ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

توققۇزى قوللىنىلغان بولۇپ، رۇبائىينىڭ بۇگۈنكى زامان شېئىرىيىتىمىزدىكى ياخشى نەمۇنىسى بولالايدۇ. مىسال ئۈچۈن زىيائىينىڭ:

مەقسەت مەيدىن سۇنسا قەدەھنى ساقى
خۇش كەيپى ئۇنىڭ قالغۇسى مەڭگۇ باقى
كۆڭلۈڭدە ئەگەر قەسد، مۇقەددەس بولسا
بولمايدۇ بۇزۇق بۇزۇلسمۇ كۆكتاقى①

رۇبائىيىغا قارايدىغان بولساق،

مەقسەت مەيدىن سۇنسا قەدەھنى ساقى
خۇش كەيپى ئۇنىڭ قالغۇسى مەڭگۇ باقى
كۆڭلۈڭدە ئەگەر قەسد، مۇقەددەس بولسا
مەفئۇلو مەفائىلو مەفائىلون فەئ
– ⏑ – / – – – ⏑ / ⏑ – – ⏑ / ⏑ – ⏑ –
بولمايدۇ بۇزۇق بۇزۇلسمۇ كۆكتاقى
مەفئۇلو مەفائىلون مەفائىلون فەئ
– ⏑ – ⏑ / – ⏑ – ⏑ / – – – ⏑ / – –

بىرىنچى، ئىككىنچى ۋە ئۈچىنچى مىسرالىرىنىڭ نەۋايى ھەم بابۇر كەبى بۇيۇك ئۇستازلار ئىجادىيىتىدە كۆپ قوللىنىلغان «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەكفۇفى سالىمى ئەبتەر» ۋەزنىدە، تۆتىنچى مىسراسىنىڭ بولسا، ئوخشاشلا كۆپ قوللىنىلغان «ھەزەجى مۇسەممەنى ئەخرەبى مەقبۇزى سالىمى ئەبتەر» ۋەزنىدە يېزىلغانلىقىنى كۆرەلەيمىز. بۇنىڭدىن بىز بۇگۈنكى ئۇيغۇر شېئىرىيىتىدىمۇ رۇبائىينىڭ شەكلىگە بولغان ئۆلچەمنىڭ ئۆزگەرمىگەنلىكىنى، بەزى سەۋەنلىكلەرنىمۇ كىلاسسىك ژانىرلارنىمۇ بولغان تونۇشنىڭ يېتەرلىك بولمىغانلىقىدىن دەپ قارايمىز.

خۇلاسە قىلغاندا، رۇبائىي شەكلى پارس-تاجىك ئەدەبىياتىدا مەيدانغا كېلىپ، كېيىن ئەرەب ۋە تۈركىي تىللىق ئەدەبىياتقا ئۆز ئەينى بويىچە قوبۇل قىلىنغان. ئۇيغۇر كىلاسسىكلىرى ئەسرلەر داۋامىدا رۇبائىينى ئەنە شۇ قېلىپ بويىچە، ئۇيغۇر تىلىدا يارىتىپ كەلگەن بولۇپ، ئۇيغۇر بۇگۈنكى زامان شېئىرىيىتىدىمۇ كىلاسسىك ژانىرلاردىن خەۋەردار بولغان، قەلىمى پىشقان شائىرلار يەنە شۇ ئەنئەنىنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلمەكتە.

**ئاپتورلار:** شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ پروفېسسورى
شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ 2013 ـ يىللىق ماگىستىرانتى
**جاۋابكار مۇھەررىرى:** ماھنۇر يۇنۇس

① ئەھمەد زىيائىي: «ئەھمەد زىيائىي ئەسەرلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1987 ـ يىلى نەشرى، 64 ـ بەت.